

кому професійному рівні здійснювати процес виховання особистості, здатної не тільки запобігати захворюванням, що передаються статевим шляхом, уникати небажаної вагітності та можливих абортів, а й формувати в підлітків погляд на стосунки з протилежною статтю на основі міцної дружби з повною відповідальністю за свої вчинки, де прерогативою повинні стати чисті стосунки, спрямованість на створення у майбутньому здорової та повноцінної сім'ї, цінування духовної сутності одне одного.

Перспективи дослідження полягають у висвітленні духовної та психологічної готовності майбутніх учителів основ здоров'я до статевого виховання підлітків.

Література

1. Основи здоров'я: програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9-ті класи. – К. : Ірпінь, 2005. – 41 с.
2. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 768 с.
3. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования / Н.В. Кузьмина. – Л.: ЛГУ, 1980. – 172 с.

НИКОЛЕНКО Л.М.

СУТНІСТЬ КОМУНІКАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕДАГОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Сучасні тенденції розвитку інтеграційних процесів постіндустріального суспільства вимагають від особистості усвідомлення власної ролі й значення в житті, а також дій відповідно до власних переконань і цінностей.

Важливими умовами функціонування демократичного суспільства є виховання в молодого покоління толерантності та вміння знаходити компроміс. Сьогодні вища школа має сприяти розвитку демократичної культури, формуванню в студентській молоді практичних умінь адаптуватись до життя, бути мобільними, соціально здатними до комунікації. Процеси глобалізації, що відбуваються в українському суспільстві, розширюють простір соціальної взаємодії, який, у свою чергу, збільшує значення спілкування як засобу опанування людиною цього простору. Метою вищого навчального закладу, крім професійного становлення особистості, стає забезпечення таких педагогічних умов, які максимально сприятимуть оволодінню студентами простором соціальної взаємодії, реалізації ними основних ставлень: відкритості, поваги до інших, толерантності, готовності до сприйняття нового, співпраці, відповідальності за свої дії. При цьому підвищуються вимоги до розвитку інтегрованих умінь, котрі мають забезпечити майбутньому фахівцю високий рівень конструктивної взаємодії, універсальною формою якої виступає комунікація. Як бачимо, зовнішні обставини стимулюють і активують внутрішні можливості людини в комунікації, тобто її комунікаційний потенціал.

Питанням розробки проблеми комунікації особистості в різних аспектах приділяють значну увагу сучасні науковці. Філософсько-мето-

дологічні основи комунікації (спілкування) розглядаються в працях М. Кагана, Б. Паригіна, С. Рубінштейна та ін. Педагогічний аспект розвитку індивідуальних комунікативних можливостей вивчали О. Добрович, О. Мудрик, В. Кишницький, В. Рижов, М. Савчин, С. Терещук, Т. Титаренко. Як психологічне явище поняття “потенціал” використовував Б. Ананьєв і пов’язував його з такими ресурсами та резервами людської особистості, як обдарованість, спеціальні здібності, працездатність.

Проте і на сьогодні цей феномен потребує подальшого детального дослідження.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу наукових праць визначити сутність комунікаційного потенціалу особистості як педагогічного феномену та перспективи щодо його всебічного вивчення.

Згідно з метою нами поставлено основні завдання:

– здійснити аналіз філософської, психолого-педагогічної й лінгвістичної літератури щодо визначення сутності понять “комунікація”, “комунікаційний потенціал особистості”;

– на основі проведеного аналізу верифікувати дефініцію “комунікаційний потенціал особистості” та визначити перспективи щодо його подальшого всебічного вивчення.

Зважаючи на різні погляди дослідників на феномени “потенціал” і “комунікація”, вважаємо необхідним, насамперед, звернутися до етимології слів.

“Потенціал”, “потенційний” – сили, що можуть бути задіяні та використані як можливість зростання, розвитку й саморозвитку суб’єкта, системи [5, с. 915]. Це поняття застосовують до характеристики суспільства, його окремих сфер, груп людей, індивідів у таких сполученнях, як економічний потенціал, науковий, комунікаційний та ін.

“Комунікація” (лат. *communico* – “спілкуюсь із кимсь”) – спектр зв’язків та взаємодій, що передбачають безпосередні чи опосередковані контакти, реалізацію соціальних відносин, регуляцію соціального процесу, ціннісне ставлення до нього, обмін інформацією, співпереживання, взаєморозуміння, сприймання, відтворення, вплив групи на людину чи однієї людини на іншу [14].

Цінною для нас у цьому аспекті є думка М. Кагана, який вважає, що поняття “комунікація” необхідно розмежовувати з поняттям “спілкування”, і визначає термін “комунікація” як суто інформаційний процес передачі повідомлень, під час якого суб’єкт впливає на іншу людину як на об’єкт власної активності, а поняття “спілкування” визначає як між-суб’єктну взаємодію, у процесі котрої діяльність суб’єкта спрямована до іншої людини як до активної унікальної істоти, а не пасивного об’єкта своєї активності. Соціальна природа людини, як говорить М. Каган, зумовлює те, що комунікація людей є для них умовою праці, пізнання, вироблення системи цінностей, необхідних для життя.

В. Петровський також підкреслює переважно інструментальний характер комунікації, а сутність спілкування вбачає у створенні спільного

смыслу, що потребує досягнення взаємної ідеальної представленості – сторін, що взаємодіють.

На відміну від цих науковців, В. Крисько поняття “комунікація” розглядає як “зв’язок, під час якого здійснюється обмін інформацією між системами в живій і неживій природі”, а поняття “спілкування” – як складний багатоплановий процес установаження та розвитку контактів і зв’язків між людьми, що зумовлені потребами спільної діяльності й передбачають обмін інформацією та вироблення єдиної стратегії взаємодії. Спільною рисою цих понять науковець вважає наявність стосунків між індивідами, які є активними суб’єктами, зацікавленими в налагодженні спільної діяльності, можливість взаємного впливу у процесі обміну інформацією.

Імпонують нам погляди О. Бодальова та О. Леонтєва, котрі визначають комунікацію як особливий вид діяльності, що опосередковує інші види діяльності особистості (пізнавальну, перетворювальну, оцінну), але при цьому “породжується і стимулюється ними”.

А згідно з баченням В. Мясичева, комунікація являє собою єдність трьох процесів: відображення, ставлення і звертання. Відображення – це сприйняття, розуміння людини людиною як суб’єкта взаємодії; ставлення – це не лише внутрішній стан людини, що виявляє її доброзичливість до іншого, а й прояв цього стану; звертання – це активність у відносинах під час спілкування.

Звернувшись до філософського енциклопедичного словника, ми виявили, що в ньому комунікацію показано як ознаку “конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, що розгортається на основі толерантності й порозуміння” [6, с. 357].

Комунікація є однією з найважливіших категорій психологічної науки. Спочатку її розглядали як умову й фактор людської діяльності, із часом – як особливий вид діяльності і, насамкінець, як одну з найважливіших умов способу життя людини. Тому особливий інтерес у межах обраного нами напряму дослідження викликають роботи психологів-науковців щодо розгляду сутності процесу спілкування. Вони формулюють різні підходи до визначення комунікації:

1) як міжсуб’єктної взаємодії, у якій відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями та навичками, а також результатами діяльності, як однієї з необхідних і загальних умов формування й розвитку суспільства та особистості (А. Єрмоленко, А. Каган, В. Семіченко);

2) як особливої форми взаємодії людей, у ході якої відбувається обмін інформацією, сприймання людьми один одного (О. Бодальов, М. Обозов, Л. Орбан-Лембрик та ін.);

3) як одного з видів діяльності (Б. Ананьєв, О. Леонтєв, В. Рижов).

Враховуючи особливу значущість взаємодії людей у колективі, ряд дослідників особливо наголошує на міжособистісному аспекті процесу комунікації (Г. Ложкін, Б. Ломов, Б. Паригін та ін.), зокрема підкреслюючи, що вона становить ніби внутрішній механізм життя колективу або соціаль-

ного об'єднання: в процесі комунікативної взаємодії передається й засвоюється соціальний досвід, відбуваються зміни структури та сутності суб'єктів, що взаємодіють, формується вся різноманітність людських індивідуальностей, відбувається соціалізація особистості.

Як бачимо, існує широкий спектр поглядів щодо розуміння феномену “комунікація” та багато його визначень. У різноманітті інтерпретацій феномену “комунікація” поступово викристалізувалися два основні підходи – інформаційний та діяльнісний. Інформаційний підхід передбачає розгляд комунікації як процесу передачі будь-якої інформації за посередництва знакових систем комунікатором та прийому її реципієнтом. Очевидним для нас є те, що цей підхід суттєво звужує поняття і не дає його повної картини. Специфіка діяльнісного підходу полягає в розгляді комунікації як особливого виду діяльності. Такий підхід дає змогу співвіднести комунікативну діяльність з іншими видами діяльності людини та зрозуміти її специфіку і місце в системі загальної життєдіяльності людини.

На наш погляд, несправедливо звужувати сутність поняття “комунікація” лише до передачі певного обсягу інформації, тому ми, підтримуючи С. Полякова, О. Бодальова, О. Леонтєва та їх однодумців, будемо спиратися на таке визначення: “комунікація – це налагодження та розвиток контакту між людьми, у процесі якого відбувається обмін думками, почуттями, діями, вчинками, зразками поведінки” [4, с. 241] й ототожнювати його за сутнісними ознаками з поняттям “спілкування”.

Важливим для нас видається дослідження О. Брудного, який розглядав методологічні аспекти проблеми комунікації особистості та відзначав залежність комунікаційної поведінки від зовнішніх умов. Комунікаційні здібності, які особистості в принципі притаманні, але реалізуються не повною мірою і не завжди, навіть у визначених суспільством межах, науковець визначав як “комунікаційний потенціал”. Коли людина опиняється в незвичних ситуаціях спілкування, її комунікаційний потенціал набуває форм реалізації, зумовлених новими кшталтами міжособистісних відносин, новими цілями [1].

Короткий словник термінів дає нам таке визначення феномену: “Комунікаційний потенціал особистості – притаманні особистості об'єктивні й суб'єктивні комунікаційні можливості, які реалізуються як свідомо, так і стихійно і є внутрішнім резервом індивіда” [14].

Як видно з означеного, комунікаційний потенціал характеризує можливості особистості як конкретного й реального учасника спільної діяльності та визначає ефективність такої участі, а відповідно, глибину й повноту входження в спільну діяльність, співпрацю, у групу, людську спільноту. Комунікаційний потенціал (за М. Каганом) визначається можливостями особистості в просторі міжособистісної взаємодії, які виявляються лише у виключних соціокультурних умовах [2]. Ці можливості реалізуються за наявності в людини комунікативних якостей, здібностей, котрі, власне, і є внутрішнім резервом особистості та забезпечують її ефективну діяльність.

Комунікаційні здібності розвиваються й формуються в спілкуванні та закріплюються в структурі особистості як своєрідна життєва позиція, як важливий чинник життєвої перспективи. Серед складових комунікаційного потенціалу виокремлюють динамічність, яка сприяє розвиткові комунікаційних здібностей, ставить перед особистістю підвищені вимоги до використання внутрішніх комунікаційних резервів, переведення їх з розряду потенційних в актуальні. Мова йде про найефективнішу реалізацію закладених у людині потенційних комунікативних можливостей, про перехід потенційного в активне, про реалізацію комунікаційного потенціалу.

Нам є цікавою думка В. Ригова про те, що комунікаційний потенціал особистості є надзвичайно важливим для спілкування, оскільки виступає системою властивостей, що забезпечують успішне спілкування [11]. Дослідник використовує поняття “комунікаційний потенціал особистості” в декількох значеннях. По-перше, система властивостей психологічних особливостей особистості розуміється ним як така, що набувається в реальних умовах спільної діяльності з іншими людьми і в реальному спілкуванні з ними; по-друге, комунікативні властивості характеризують особистість з боку її можливостей як конкретного й реального учасника спільної з іншими людьми діяльності та визначають ефективність такої участі; по-третє, в особливих випадках діяльності та в специфічних ситуаціях спілкування, що ставлять до особистості підвищені вимоги, ці властивості виступають як внутрішні резерви особистості, що забезпечують її діяльність у таких умовах. У цьому плані, як зазначає автор, особливо значущими є ситуації й умови психологічної діяльності, що пов’язані з комунікативною сутністю діяльності, а також спілкування в емоційно напружених обставинах типу конфліктів тощо.

На наш погляд, на особливу увагу заслуговують також дослідження Р. Максимової, присвячені детальному вивченню структури й змісту комунікаційного потенціалу особистості. Дослідниця вважає, що можливості особистості реалізуються за умови наявності в людини комунікаційних якостей, здібностей і визначає комунікаційний потенціал як наявність у людини певного роду комунікаційних здібностей, що характеризують її можливості в здійсненні комунікаційної діяльності [9]. На думку автора, комунікаційні можливості людини характеризуються п’ятьма показниками: комунікаційною активністю, емоційною реактивністю в спілкуванні, комунікаційним об’ємом (кількістю міжособистісних контактів і часом, затраченим на спілкування) та потребою в спілкуванні. З них найбільш тісно пов’язані емоційна реактивність, комунікаційна активність та комунікаційна впевненість. У ході дослідження автор виявила й інші компоненти комунікаційного потенціалу особистості, пов’язані між собою: комунікабельність у налагодженні й підтримці контактів, уміння вільно триматися на людях, доброзичливе ставлення до інших.

Вважаємо необхідним звернутися до наукових праць, присвячених вивченню комунікаційного потенціалу особистості в контексті професійної діяльності. Аналізуючи особистість керівника та його управлінську діяль-

ність, Л. Орбан-Лембрик під комунікативним потенціалом особистості розуміє внутрішньо притаманні керівникові наявні комунікативні можливості, об'єктивні й суб'єктивні, які реалізуються як свідомо, так і стихійно та змінюються разом зі зміною функціональної діяльності керівника. Важливим нам видається те, що при аналізі комунікативного потенціалу керівника науковець відзначає його психологічну та соціальну основи, де перша зумовлює намагання керівника максимально реалізувати свої індивідуальні властивості та характерологічні особливості в процесі спілкування, а друга враховує систему суспільних відносин, причинно-наслідкові зв'язки, соціокультурний та етнопсихологічний контекст спілкування. Автор наголошує, що комунікаційний потенціал керівника здатен змінюватися, реалізовуватися в будь-яких проявах: від свідомості до практичних дій [7].

О. Кошинець розглядає комунікаційний потенціал керівника загальноосвітньої школи і в його структурі виокремлює такі складові: комунікаційні знання, комунікаційні вміння та навички, емоційно-емпатійні можливості, перцептивно-рефлексивні особливості, потребу в спілкуванні; комунікаційну готовність до управлінської діяльності; комунікаційну програму в системі управління; соціально-психологічне відображення управлінської реальності. Автор наголошує, що управлінська діяльність керівника загальноосвітньої школи – це, перш за все, взаємодія між людьми, які виступають суб'єктами впливу керівника і водночас є активними учасниками управлінського процесу, а соціально-психологічний за своєю суттю управлінський процес цілком залежить від комунікаційного потенціалу керівника [8].

С. Терещук серед основних характеристик комунікаційного потенціалу вчителя виокремлює такі: комунікаційні здібності, перцептивно-рефлексивні можливості, емоційно-емпатійні якості, комунікаційні вміння та навички, комунікаційні знання, мотивацію спілкування. Дослідник зазначає, що комунікаційний потенціал вчителя значною мірою зумовлений безпосередньо активною творчою участю педагога в спілкуванні, оптимальним напруженням його психофізичних, індивідуальних властивостей, наявних комунікаційних здібностей [12].

Нас зацікавила також праця В. Пілецького, який звертає особливу увагу на аналіз психологічних складових комунікаційного потенціалу студентської групи й стверджує, що психологічні складові комунікаційного потенціалу студентської групи майбутніх менеджерів-економістів визначають показники задоволеності загальною професійною підготовкою. Такими показниками, на його думку, виступають ціннісно-орієнтаційна єдність групи, можливість саморозвитку і самовдосконалення, набуття комунікаційного досвіду, високий рівень потреби у спілкуванні, комфортне самопочуття у групі, позитивна мотивація, умови та характер спілкування в студентській групі. У свою чергу, актуалізація комунікаційного потенціалу забезпечується комунікаційними чинниками, що впливають на задоволеність: демократичний стиль керівництва у групі, діалогічний характер взаємодії, реалізація статусу особистості в позиції студента [10].

Висновки. Як свідчить вищевикладений аналіз вітчизняної та зарубіжної філософської, психолого-педагогічної й лінгвістичної літератури, вивчення категорії “комунікаційний потенціал особистості” є актуальною проблемою теорії і практики сьогодення.

Наукові пошуки психологів та педагогів дав нам змогу визначити комунікаційний потенціал особистості як сукупність потенційних можливостей особистості, що виявляються в соціокультурних умовах і забезпечують успіх у сфері міжособистісної взаємодії людей.

Водночас питанню дослідження комунікаційного потенціалу студентського об’єднання на сьогодні приділяється недостатня увага, що зумовлює потребу подальшого вивчення цього феномену в психолого-педагогічному аспекті, необхідність визначення складових комунікаційного потенціалу студентського об’єднання, педагогічних умов його реалізації та шляхів актуалізації в практиці позааудиторної діяльності.

Література

1. Брудный А.А. Знание, понимание, действительность / А.А. Брудный. – Фрунзе, 1986. – 180 с.
2. Каган М.С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
3. Мясищев В.Н. Психология отношений / В.Н. Мясищев. – М. : Изд-во ин-та практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1995. – 356 с.
4. Поляков С.Д. В поисках педагогической инноватики / С.Д. Поляков. – М. : Знание, 1993. – 64 с.
5. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконтіт, 2007. – Т. 2. – 926 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / Національна академія наук України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Мотиваційна сфера особистості керівника / Л.Е. Орбан-Лембрик // Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. 1. – С. 105–111.
8. Кощинець О. Соціально-психологічні особливості управлінської діяльності керівника закладу освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.05 / О. Кощинець ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2001. – 18 с.
9. Максимова Р.А. Коммуникативный потенциал человека и его влияние на разные стороны жизнедеятельности : дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / Р.А. Максимова. – Л., 1981. – 191 с.
10. Пілецький В.С. Комунікаційний потенціал студентської групи як чинник успішності професійної підготовки майбутніх менеджерів-економістів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / В.С. Пілецький. – Івано-Франківськ, 2003. – 195 с.
11. Рыжов В.В. Психологические основы коммуникативной подготовки : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра психол. наук / В.В. Рыжов. – М., 1995. – 37 с.
12. Терещук С.В. Психологічні детермінанти комунікаційного потенціалу вчителя : дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / С.В. Терещук. – Івано-Франківськ, 2001. – 190 с.
13. Дмитренко Т.О. Сутність комунікації як універсальної форми соціальної взаємодії людей [Електронний ресурс] / Т.О. Дмитренко // Вісник ХДАК. – Харків, 2010. – Вип. 30. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhdak/2010_30/V30-2-2.pdf.
14. Короткий термінологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.br.com.ua/44827>.